

Naturvårdsområdet Malingsbo-Kloten

- Bakgrund, motiv och formalia

Naturvårdsområdet Malingsbo-Kloten - Bakgrund, motiv och formalia

Länsstyrelsen i Örebro län
Publikation nummer: 2009:23

Text: Per Olov Führt

Layout och bearbetning: Johan Wretenberg

Kartor: Johan Wretenberg

Bakgrundskartor: Copyright Lantmäteriet 2009. Ur GSD Översiktskartan
106-2004/188T

Beställningsadress: Länsstyrelsen i Örebro län, 701 86 Örebro,
tfn (vx): 019 - 19 30 00, www.t.lst.se

Kontaktperson: Johan Wretenberg, Länsstyrelsen i Örebro län,
tfn 019 – 19 35 45

Foton: Omslagsfoto: Roger Lundberg. Övriga foton: Johan
Wretenberg.

Denna publikation bör citeras: Führt, P. O. 2009. Naturvårdsområdet Malingsbo-
Kloten: Bakgrund, motiv och formalia. Länsstyrelsen i Örebro län, publ.nr. 2009:23

© Länsstyrelsen i Örebro län, 2009

Förord

Rapporten har upprättats på uppdrag av länsstyrelserna i Dalarnas, Västmanlands och Örebro län. Den är tänkt att utgöra en sammanfattande historik över *hur* och *varför* naturvårdsområdet Malingsbo-Kloten bildades, samt hur området har förvaltats. Rapporten riktar sig till alla som på något sett är intresserade av området, antingen i sitt arbete eller som privatperson. Engagemanget för området Malingsbo-Kloten som ett friluftsområde sträcker sig långt tillbaka i tiden. Redan på 1950-talet klassade Domänverket området som en fritidsskog och under 1960- och 70-talen gjordes många utredningar och inventeringar av området och 1981 kunde länsstyrelserna i Dalarnas, Örebro och Västmanlands län ta beslut om bildande av naturvårdsområde.

Rapportens författare Per Olov Führt (f.d. naturvårdsdirektör vid Länsstyrelsen i Örebro) deltog som representant för länsstyrelsen i Örebro län i arbetet med områdets skydd ända sedan frågan väcktes 1968 och fram till 2002 då han gick i pension. Tyngdpunkten i rapporten har lagts på att sammanfatta själva ärendehandläggningen. För att göra innebörden av de olika stegen förståelig har Per Olov Führt valt att sammanfatta det som han bedömt vara viktigast i varje steg. Den samordnade kommunala planeringsprocess som var upphovet till skyddsfrågan och som fortsatt att utvecklas har författaren dock inte försökt följa steg för steg utan bara omnämnt i olika sammanhang.

För att rapporten ska ge mer fakta än bara de formella stegen i processen har Per Olov Führt lagt in vissa uppgifter om motiv, bedömningar, överenskommelser och förhoppningar som han kommer ihåg var viktiga för arbetet. Dessa inslag i rapporten är subjektiva och är författarens egna värderingar och minnesbilder. Det har dock ansetts vara viktigt att läsaren får en inblick i dessa värderingar eftersom de har haft stor betydelse för ärendets gång. Rapporten gör inte anspråk på att vara komplett annat än när det gäller gången av den formella handläggningen. Från och med 1999 blir Per Olov Führt's kontakter med Malingsbo-Kloten alltmer sporadiska, vilket avspeglas i rapporten.

Under den långa tid som rapporten beskriver har bl.a. berörda myndigheter ändrat namn flera gånger. För att förenkla rapporten har författaren valt att genomgående använda de nu aktuella och välkända namnen Regeringen och Naturvårdsverket. Som beteckning för förvaltaren av den huvudsakligen statligt ägda marken används dock alla tre namnen; Domänverket, AssiDomän AB och Sveaskog AB.

Magnus Eklund

Enhetschef för natur och kulturmiljö, Länsstyrelsen i Örebro län

Innehållsförteckning

1. Finnkolonisation, bergshantering och storskogsbruk.....	5
2. Kronans fritidsskogar, 1950 – 60-talen	6
3. Trelänsutredningen 1965 – 77	7
4. Interimistiskt skydd enligt naturvårdslagen 1968 – 1974	9
5. Inventeringar och utredningar 1969 - 74.....	9
6. Naturvårdsverkets förslag till regeringen 1974.....	13
7. Regeringens uppdrag till länsstyrelserna 1979.....	14
8. Besluten om naturvårdsområde 1981	16
9. Skötselplaner och kostnadsfördelning 1981.....	18
10. Skötsel, utveckling och finansiering av naturvårdsområdet under perioden 1982 – 98.....	19
11. Miljöbalken införs – naturvårdsområdet blir naturreservat.....	21
12. Naturreservatet – skötsel, utveckling och finansiering 1999 – 2008	22
13. Reservatsbildning och ekopark inom naturreservatet Malingsbo-Kloten	22
14. Sammanfattning av 26 år med naturvårdsområdet/naturreservatet.....	23

1. Finnkolonisation, bergshantering och storskogsbruk

Det höglänta barrskogsområde som i sen tid kommit att kallas ”Fritidsland Bergslagen” och ”Malingsbo-Klotenområdet” var sannolikt långt in i historisk tid ett i stort sett obebott område. Utan att göra en djupare undersökning av kolonisationen av området med hjälp av äldre lantmäterihandlingar kan följande grova beskrivning göras med hjälp av häradsekonomiska kartan från 1864 - 67 och dagens fastighetskartor:

Efter att området mest hade använts som jakt- och fiskemarken kom de större dalgångarna att koloniserades av en växande lokal jordbruksbefolkning. Från början av 1600-talet kom sedan en invandring av finnar som bosatte sig i höjdlägena, vilket illustreras av de många finska ortsnamnen där. I båda fallen fick brukarna sannolikt sina ägor inrösade utan dröjsmål så att de skulle kunna skattläggas. I slutet av 1600-talet kom bergsbruket i gång på allvar i området och snart uppstod en konkurrenssituation mellan svedjefinnarna och bergsbruket. Kungen och statsförvaltningen prioriterade bergsbruket genom att upplåta kvarvarande delar av kronoallmänningen som s.k. rekognitionsskogar till bergsmän och bruksägare. Dessa skogar kom senare att övergå med äganderätt till brukarna.

Omkring sekelskiftet 1900, efter mer än 200 år av bergshantering, huvudsakligen järn, tvingades många bruk i konkurs p.g.a. av lågkonjunktur och de småskaliga brukarnas oförmåga att följa med i den tekniska utvecklingen. Staten började då att köpa upp många skogar och på så vis kom det nya stora innehavet av statsägd skog i

Bergslagen att byggas upp. Ett stort antal av fastigheterna som bildades vid kolonisationen av finnarna finns än i dag kvar, men många av fastigheterna tvingades in i eller köptes upp av staten. Under de senaste 20 åren har en ny helt skogsbruksinriktad markpolitik medfört att en stor del av de gamla arrendegårdarna med tillhörande odlingsmarker styckats av och sålts till enskilda som fritidsbostäder eller för fast boende. Detta har starkt ökat antalet privatägda fastigheter jämfört med förhållandena då naturvårdsområdet bildades.

Under brukens tid dominerades markanvändningen sannolikt helt av bergsbrukets behov, främst för träkolsframställning med korta omloppstider på 30 – 50 år i skogen. Från början av 1900-talet har skogsbruket ändrat inriktning mot ”storskogsbruk” i Domänverkets och senast i Sveaskogs regi. Järnbrukets högkonjunktur med därav följande skogsbrist i slutet av 1800-talet innebar också starten för mycket stora arealer ungskogar. Med den återgång till kalhyggeskogbruk som skett under 1900-talet har dessa skogar slutligen avverkats under åren 1950 – 80. Omloppstiden i dagens skogsbruk är dubbelt så lång som under kolningstiden.

Såväl svensk- som finnkolonisationens gårdar har haft stor betydelse för att förse först bergsbruket och senare det rena skogsbruket med arbetskraft och dragare som till stor del levt inom självförsörjningens ramar. Men i dagens skogsbruk är det sambandet nästan helt borta och det är helt andra skäl och värderingar som gör att så många bor på och brukar de gamla skogsgårdarna.

2. Kronans fritidsskogar, 1950 – 60-talen

Under 1950-talet tog Domänverkets generaldirektör Erik W Höjer initiativ till skapande av ”Kronans fritidsskogar” som var ett sätt att underlätta för en bred friluftslivsintresserad allmänhet att besöka kronoparkerna. Genom detta initiativ blev Domänverket föregångare för något som kan kallas ”socialt markägaransvar till förmån för friluftslivet”. Hur långt före samhället i övrigt som Domänverket då var framgår av att utredningen som ledde fram till att naturvårdslagen lades fram 1964 och utredningen ”Friluftsliv för alla”, som blev grunden för samhällets stöd för friluftslivet, kom först omkring 1970.

Till kronans fritidsskogar utsågs minst ett 20-tal områden, bl.a. kända kronoparker som Böda, Omberg, Tiveden, Hornslandet och Malingsbo-Klotenområdet. Inom vart och ett av dessa områden iordningställdes bl.a. rastplatser, badplatser, campingplatser, vandringsleder, fiskevatten och uthyrningsstugor. Starten för verksamheten i Malingsbo-Kloten ägde rum 1962. Uthyrningsstugor, campingplatser och fiskevatten var avgiftsbelagda medan övriga typer av anläggningar var avgiftsfria. Till detta kom att Domänverket som vanligt höll sina skogsbilvägar öppna samt ordnade med enkla uppställningsplatser för husvagnar och tält i anslutning till vägarna. Däremot ingick inte i begreppet fritidsskogar några direkta åtaganden om att avstå från skogsbruk. Mera kanske att röja fram de vackraste vyerna längs vägar och vattendrag. Genom aktiv marknadsföring, bilismens genombrott och friluftslivets allmänna uppgång kom dessa utvalda ”fritidsskogar” att

bli starkt utnyttjade. För Malingsbo-Klotens del kom besökarna främst från Västerås och Västmanland, men många besökare kom också från Stockholm och Mälardalen.

Verksamheten i fritidsskogen Malingsbo-Kloten ökade kraftigt under hela 1960-talet både i fråga om antal anläggningar och antal besökare. Verksamheten inom fritidsskogarna gav statens skogar och Domänverket ett gott rykte inom friluftslivet. Samtidigt skapades förväntningar på Domänverket när det gällde underhåll och utveckling av området. Dessa förväntningar kom med tiden att upplevas som besvärande stora för Domänverket. En annan följd av fritidsskogarnas popularitet var att intresset för enskilt ägda fritidshus ökade i dessa områden. Många besökare hade tillbringat sin lediga tid under relativt primitiva förhållanden inom området och efter hand ville allt fler bygga egna hus. Inte minst i Malingsbo-Kloten blev trycket på detta stort. Eftersom Domänverkets dåvarande markpolitik hindrade en sådan utveckling inom Domänverkets marker riktades intresset mot de små enskilt ägda fastigheterna inne i statens skogar.

3. Trelänsutredningen 1965 – 77

År 1965 startade de då sex, senare fem, kommunerna, Domänverket samt de tre berörda länens länsarkitekter tillsammans en särskild utredning om Malingsbo-Kloten. Utredningens fullständiga namn var ”Trelänsutredningen för fritidsplanering i Bergslagen”, i de flesta sammanhang och i fortsättningen av denna redogörelse förkortat till ”Trelänsutredningen”. Utredningens syfte framgår väl av det

fullständiga namnet men inte av texten i något av dess betänkanden. Inte heller motivet för att sätta igång utredningen framgår. Motivet för utredningen får antas ha varit det starka intresse som då fanns både för det rörliga friluftslivet och för fritidsbebyggelse, två intressen som ofta konkurrerar om samma markområden. Ett annat motiv var naturligtvis behovet av samordnad planering för kommuner med likartade förutsättningar. När utredningen startades var lagar och praxis sådana att kommunerna i princip bara kunde styra tätbebyggelse. Det fanns en "frieglesbebyggelserätt" som skulle kunna leda till oönskade förhållanden inom de många små enklaverna inom statens markinnehav.

Ett första delbetänkande som i huvudsak grundade sig på sammanställning av befintligt material och kunskaper lades fram år 1968. I samband med arbetet på detta betänkande gick utredningen, genom länsarkitekterna, in till länsstyrelserna med ansökan om skydd enligt naturvårdslagen. Ansökningarna omfattade tillsammans hela det område som i utredningens första betänkande markerats som "fredningsområde" men som senare kallats "Kärnområdet". Det snabba agerandet från utredningen kan tolkas som ett bevis för hur hotande trycket från främst fritidsbebyggelsen upplevdes av kommunerna och Domänverket. Trelänsutredningens första betänkande får också anses ligga till grund för att områdets centrala del, fredningsområdet, redan i första omgången av den fysiska riksplaneringen upptas som ett riksintresse för det rörliga friluftslivet.

Trelänsutredningen fortsätter efter det första betänkandet sitt arbete bl.a. genom att tillsammans med länsstyrelserna och Naturvårdsverket genomföra ett omfattande inventeringsarbete. Trelänsutredningen medverkar också i arbetet som leder fram till Naturvårdsverkets redovisning till Regeringen 1974. Trelänsutredningen avslutar sitt arbete med ett slutbetänkande 1977.

4. Interimistiskt skydd enligt naturvårdslagen 1968 – 1974

I mars 1968 lämnade Trelänsutredningen till de tre länsstyrelserna in likalydande ansökningar om att ”områdets naturvärden och förutsättningar för friluftsliv bör säkerställas genom förordnanden enligt naturvårdslagen”. Ansökningarna från Trelänsutredningen har tolkats så att bakom dem står inte bara kommunerna utan också huvudmarkägaren Staten genom Domänverket.

Ansökningarna ledde redan under maj – juli 1968 fram till i sak tre likvärdiga beslut av länsstyrelserna om bildande av interimistiskt skydd enligt 11 § naturvårdslagen. Besluten innebar förbud att utan länsstyrelsens tillstånd vidtaga vissa åtgärder såsom att uppföra ny byggnad med undantag för jord- och skogsbrukets behov, samt att bedriva täkt som inte redan var tillståndspliktig. Besluten gällde för en tid av 3 år och trädde i kraft utan hinder av förd klagan. Länsstyrelsen i Västmanlands län valde att ytterligare utöka skyddsområdet med en ”korridor” till Högbyns fritidsområde i Fagersta kommun. Den utvidgningen får antas gå tillbaka till ett önskemål från och överläggningar med Fagersta kommun

Länsstyrelsernas beslut överklagades till regeringen. År 1969 avvisade regeringen dock besvären och gav samtidigt ett uppdrag till Statens Naturvårdsverk att utreda frågor om skötselkostnader och lämplig skyddsform för Malingsbo-Klotenområdet, se vidare nedan. Länsstyrelserna förlängde år 1971 besluten om det interimistiska skyddet av området till att gälla ytterligare tre år.

5. Inventeringar och utredningar 1969 - 74

Beslutet om interimistiskt skydd gav tid och arbetsro för genomförande av inventeringar och utredningar av många olika slag. Regeringens uppdrag till Naturvårdsverket innebar också att man behövde ny kunskap om området för att utredningen skulle kunna genomföras. Trelänsutredningen, Naturvårdsverket och länsstyrelserna planerade verksamheten gemensamt och delade upp ansvaret för arbetsuppgifterna. En samlad redovisning av de olika inventeringarna och utredningarna, delvis i sammanfattad form, lämnades i bilaga 4 i Trelänsutredningens slutbetänkande som kom 1977. Nedan lämnas en kortfattad beskrivning av varje arbete och de viktigaste slutsatserna.

5. 1 Naturinventering

På uppdrag av Naturvårdsverket genomfördes en översiktlig naturinventering av Jan Höjer. Naturinventeringen sammanfattades i 21 områden, flera av dem mycket små, som ansågs innehålla speciella naturvärden och som bedömdes som skyddsvärda. Huvuddelen av dessa områden låg inom själva skyddsområdet. Naturinventeringen kom senare att ligga till grund för urvalet av de s.k. särskyddsområdena i det slutliga beslutet om naturvårdsområde 1981.

5.2 Klimatinventering

Trelänsutredningen utförde en klimatstudie som visade att klimatet var av lokalkontinental typ. De faktorer som mest avvek från närliggande områden var snötäckets varaktighet och djup. Klimatutredningen visade att under perioden 1952-1965 hade Malingsbo-Kloten normalt 120 dagar med skidföre, medan man i Västerås och Stockholm endast hade skidföre ca 50 dagar per vinter.

5.3 Limnologiska studier

Limnologiska studier för ett stort antal sjöar och vattendrag hade utförts redan tidigare i området och dessa kompletterades med ytterligare studier under själva utredningstiden. Sammanställningen och många av undersökningarna leddes av Torbjörn Willén vid Naturvårdsverkets limnologiska undersökning. Kunskapen om områdets limniska miljöer var mycket god och kunskapen låg till grund för förslag till skydd av ett antal opåverkade tjärnar och småsjöar samt Hålltjärns- och Skälsjöområdena. Detta fick sedan betydelse för urvalet av särskyddsområden.

5.4 Besöksstudier

Två olika besöksstudier genomfördes. Den ena var en flerårsstudie som utfördes av Domänverket och underlaget bestod av fiskekortsförsäljning, antal övernattningar samt sticksprovskontroller och bedömningar av andra aktiviteter. Den studien gav främst uppgifter om antal besökare fördelade på olika anläggningar och aktiviteter, samt om utvecklingen mellan år. År 1968, då det intermistiska beslutet fattades, var antalet gästnätter 45 000 och antalet besöksdagar 100 000. Dessa siffror kan anses vara en direkt följd av projektet "Kronans fritidsskogar." Det sista året, 1976, som statistiken fördes i Trelänsutredningens regi hade antalet gästnätterna ökat till 141 000 och besöksdagarna till 380 000. Den stora ökningen av besökare under dessa åtta år beror nog på viss del på "fritidsskogen" och det interimistiska naturreservatet som gjorde området känt. Men den främsta anledningen till den stora ökningen är nog ändå det allmänt ökade intresset för friluftslivet i Sverige under den aktuella perioden.

Den andra besöksutredningen var en ettårsstudie av fisket 1970 samt av antal boende i stugor och på campingplatsen 1971. Studien bestod av en total genomgång av fiskekortsstammar och bokningsliggare där uppgifter om besökarnas hemorter fanns noterade. Syftet med studien var att belysa varifrån områdets besökare kom. Studien utfördes av Länsstyrelsen i Örebro län med stöd av Domänverket som tillhandahöll utgångsmaterialet. Sammanfattningen av studien visar att andelen besökare från de fem värdkommunerna var relativt låg (endast 18 – 30 %). Andelen besökare från de tre värdlänerna låg på 36 – 44 %, medan antalet besökare från övriga Sverige och andra länder var högre (46 % för stugboende och 25 % för campare och fiskare).

Den senare studien har använts för att visa på att Malingsbo-Kloten verkligen är ett område av riksintresse för friluftslivet och det ansågs därför inte rimligt att kommuner och markägare ensamma skulle stå för mottagande och service för alla dessa besökare eftersom många av aktiviteterna inte var avgiftsbelagda utan vilade på den allemansrättsliga grunden. Detta synsätt accepterades av alla berörda parter i den fortsatta hanteringen av frågan om hur kostnaderna för områdets skötsel skulle fördelas.

De båda besöksstudierna visade att antalet fiskekortsdagar endast var av storleksordningen sex procent av totala antalet besöksdagar. Detta motsäger den då så vanliga uppfattningen att Malingsbo-Kloten i första hand är ett fritidsfiskeområde, vars intäkter bör ta huvuddelen av skötselkostnaderna. Denna uppfattning har levt kvar även under senare tid och sannolikt är den uppfattningen ett resultat av att det bara är avgiftsbelagda anläggningar och aktiviteter som har motiv för aktiv marknadsföring. Det bör i detta sammanhang nämnas att inga kostnader för de avgiftsbelagda verksamheterna togs med i beräkningarna av skötselkostnaderna för naturvårdsområdet.

5.5 Trafikstudier

Sommaren 1972 genomförde Domänverket en omfattande trafikräkning på det enskilda vägnätet inom Malingsbo-Kloten. Dessutom inhämtades resultat från Vägverkets motsvarande räkningar på de allmänna vägarna genom området. Resultatet visade på en mycket omfattande trafik på det enskilda vägnätet även sedan skogsbrukets och ortsbefolkningens andel räknats bort. De faktorer som mest påverkade trafikmängden på de enskilda vägarna var inte oväntat antalet attraktioner längs vägen. Trafikräkningen gav ett bra underlag för att beräkna hur stor del av vägunderhållet som kan hänföras till "fritidstrafiken" och den låg till grund för kostnadsberäkningarna i utredningen om naturreservat/naturvårdsområde.

5.6 Landskapsvård

Domänverket upprättade år 1964 en kombinerad jordbruks- och landskapsvårdsplan för sina marker inom Malingsbo-Kloten. I den föreslogs att 2,5 % av landarealen skulle behållas som jordbruksmark bestående av åkrar, betesmarker och kantzoner. Arealen ansågs vara mycket mer än vad som är ekonomiskt motiverat men var angeläget från landskapsvårdssynpunkt. Så sent som på 1930-talet var jordbruksarealen som störst i området med ca 8 %. Den snabba nedgången i jordbruksarealen omkring 1964 berodde, förutom allmän jordbrukspolitik, säkert också på att skogsbruket inte längre behöver några hästar för sina transporter.

I senare landskapsvårdsplaner anges också att 2,3 % av arealen kan komma att omfattas av landskapsvård inom och omkring friluftsanläggningar som minskar virkesproduktionen. Motsvarande avståenden från virkesproduktionen inom det som senare kom att kallas särskildsomsråden omfattar också ca 2,3 % av landarealen. Det

är värt att notera att Domänverket i olika landskapsvårdsplaner räknade med att få avstå från full virkesproduktion på ca 8 % av landarealen. Uppgifterna i landskapsvårdsplanen användes vid beräkningar av avstående- och skötselkostnader i naturreservatsutredningen.

6. Naturvårdsverkets förslag till regeringen 1974

Regeringens uppdrag till Naturvårdsverket 1969, att utreda frågor om skötselkostnader och lämplig skyddsform för Malingsbo-Klotenområdet, ledde till att naturvårdsverket utsåg en arbetsgrupp där även länsstyrelserna och Domänverket ingick. Arbetsgruppen tog initiativ till de flesta av de inventeringar och utredningar som redovisats i föregående avsnitt. Därutöver genomfördes en mycket omfattande utredning av intrångskostnader samt vård- och iordningställningskostnader för landskapsvård och fritidsanläggningar. Utredningen utfördes av Domänverket och diskuterades ingående i arbetsgruppen.

Efter mer än tre års arbete och ett stort antal sammanträden sammanfattade Naturvårdsverket det arbetsgruppen kommit fram till i en PM i slutet av 1973. Den innehöll tre alternativa förslag i frågan om skydd och vård av området. Av dessa förordade arbetsgruppen att naturreservat som skyddsform avstyrks i avvaktan på de nya skyddsformer som var på väg i den då pågående översynen av naturvårdslagen. Undantag borde dock göras för de s.k. särskyddsområdena. För huvuddelen av området som inte ingick i de 21 olika särskyddsområdena föreslogs tills vidare ett förordnande enligt 19 § naturvårdslagen som endast innebär förbud mot ny byggnad utan länsstyrelsens tillstånd. Det förordade alternativet innebar också att en framställning skulle göras till regeringen om att särskilda medel borde anvisas för vård av kulturlandskapet samt för drift och underhåll av befintliga ickekommersiella fritidsanläggningar. Arbetsgruppen redovisade också tre olika alternativ till avgränsning utan att direkt förorda något av dem.

Arbetsgruppens förslag remitterades till ett antal myndigheter och organisationer. När Naturvårdsverket i mars 1974 redovisade sitt uppdrag till regeringen följde Naturvårdsverket i stort arbetsgruppens förslag. Undantaget var att man föreslog att skyddsområdet begränsades till det ett visst område, fredningsområdet, som de ursprungliga ansökningarna omfattade.

De interimistiska förordnandena löpte ut i maj 1974 och kunde inte ytterligare förlängas. Senare under året beslutade länsstyrelserna om de förordnanden enligt 19 § naturvårdslagen som nämnts ovan. Efter Naturvårdsverkets redovisning ”ägde” regeringen åter ärendet. Redan i slutet av 1974 skedde den ändring av naturvårdslagen som förutsetts i Naturvårdsverkets förslag och som ansågs skapa nya förutsättningar för en slutlig lösning av Malingsbo-Klotenområdets säkerställande. Frågan blev dock liggande till 1979 då nästa initiativ togs.

Så vitt är känt anvisade inte regeringen några särskilda medel för skötseln av området i avvaktan på slutligt beslut och Naturvårdsverket fick enligt sina förordningar inte

heller anvisa skötselmedel till annat än områden som var formellt skyddade enligt naturvårdslagen. Detta innebar att Domänverket tvingades fortsätta att ensamt svara för kostnaderna för skötsel och vård av landskap, fritidsanläggningar och vägar i ett riksintressant friluftsområde med ett ständigt växande antal besökare.

7. Regeringens uppdrag till länsstyrelserna 1979

1979 tog regeringen åter upp frågan och gav ett uppdrag till länsstyrelserna att ”pröva lämpliga former för skydd av Malingsbo-Klotenområdet”.

Länsstyrelsen startade överläggningar med kommunerna och Domänverket. Dessa ledde till att ytterligare en arbetsgrupp bildades med uppgift att utarbeta detaljerade förslag till avgränsning, skötselplan, kostnadsberäkningar, kostnadsfördelning och beslutsutformning. I Arbetsgruppen ingick en representant för kommunerna, Folke Wretman, Skinnskatteberg, en representant för Domänverket, Carl Erik Janlöv, Malingsbo, samt en representant för länsstyrelserna, Per Olov Führ, Örebro. Den arbetsgruppen kallas i fortsättningen ”lilla arbetsgruppen” för att förhindra missförstånd om vilken av alla arbetsgrupper som avses.

Mycket av de stora dragen hade lösts inom Naturvårdsverkets tidigare arbetsgrupp, men nya förutsättningar hade uppstått genom ändringar i lagar, t.ex. skogsvårdslagen och naturvårdslagen. Dessutom gällde det nu att gå ned på den detaljeringsnivå som fordras för formella beslut. Frågan om lämplig skyddsform hade i praktiken lösts sedan en ny skyddsform, naturvårdsområde, införts i naturvårdslagen. Det förslag till beslut som lilla arbetsgruppen lade fram kom att innehålla ett antal tillstånds- och samrådsplikter men inga direkt gällande förbud för markägare och andra sakägare.

Frågorna om skydd och intrångsersättning för de s.k. särskyddsområdena föreslogs lösas dels genom särskilda samrådsplikter och dels genom en skrivning om att naturreservat skulle bildas först när något av särskyddsområdenas värden hotades och då efter förhandlingar och överenskommelse om eventuell intrångsersättning. Meningen med denna konstruktion var att frågorna om de 21 särskyddsområdena som tillsammans bara omfattade ca 2 % av hela området inte längre skulle få försvåra lösningen av skyddsfrågorna för hela området. Ett förslag till föreskrifter för allmänheten utarbetades på samma sätt som de som normalt återfanns i vanliga naturreservatsföreskrifter. Speciellt viktigt var att med dessa föreskrifter kunna reglera husvagnsuppställningen utanför avgiftsbelagda campingplatser, samt motorbåts- och snöskoteranvändningen.

Den lilla arbetsgruppen tog fram en detaljerad skötselplan där kostnadsberäkningar fanns ner på objektsnivå. Resultatet av detta detaljerade arbete kom att bli en av grundstenarna i arbetsgruppens

redovisning. Det var först nu som de olika intressenterna fick klart för sig omfattningen av den ”mottagarapparat” som fanns i området och de förväntningar om fortsatt skötsel som fanns hos besökarna.

Diskussioner om inkomstbortfall och eventuella intrångsersättningar av olika slag var centrala i arbetet med Naturvårdsverkets utredning 1970 – 74. Totalt omfattade de då diskuterade inkomstbortfallen ca 3,3 miljoner kronor. Någon enighet mellan intressenterna kunde då inte uppnås i den här frågan, men av olika skäl kunde dessa diskussioner avslutas under arbetet i den lilla arbetsgruppen.

Förutom frågan om särskyddsområden kom ändringarna i skogsvårdslagen att innehålla krav på *allmän* naturvårdshänsyn och *särskild* naturvårdshänsyn under vissa förutsättningar. De avstående i skogsbruket inom Malingsbo-Kloten som ansågs vara önskvärda i landskapsvårdsområden och vid friluftsanläggningar ansågs nu omfattas av den ”särskilda hänsynen” enligt skogsvårdslagen. Därmed var de inte längre ersättningsgrundande. Vidare hade ersättningsrätten för nekat tillstånd till täkt tagits bort genom ändring i naturvårdslagen och kraven på ersättning för utebliven skogsgödning var inte längre aktuella att lösa då de bara avsåg vissa särskyddsområden som skulle regleras vid behov.

När den lilla arbetsgruppen slutfört sitt uppdrag redovisades arbetet först för en större grupp med alla intressenter som i olika stadier medverkat i frågan. Därefter

överlämnades materialet till länsstyrelserna som formellt var gruppens uppdragsgivare.

8. Besluten om naturvårdsområde 1981

När arbetsgruppens förslag överlämnats till länsstyrelserna våren 1981 gick länsstyrelserna ut med remisser till berörda markägare och andra rättsinnehavare samt till myndigheter och organisationer. Under remisstiden bjöd länsstyrelserna även in till ett gemensamt informationsmöte i Malingsbo. När remissvar och erinringar sammanställdes stod det klart att i princip alla parter var överens och att förslaget till kostnadsfördelning var accepterat. Länsstyrelserna kunde därför gå till beslut om bildandet av naturvårdsområdet hösten 1981. Beslutet är giltigt än idag och dess innebörd kan sammanfattas enligt följande.

Formellt innebar beslutet att:

- En ca 15 år gammal skyddsfråga fick sin slutliga lösning
- Ett riksintresse säkerställdes enligt länsstyrelsernas åtagande
- Regeringens uppdrag från 1979 hade fullföljts

Praktiskt innebar beslutet att:

- Utvecklingen kunde fortsätta
- Det fanns ett skydd mot privatisering
- Det fanns ett delat ansvar för skötsel och utveckling
- Det fanns bättre information om området
- Området fick högre status i bidragssammanhang
- Skogsbruket kunde fortgå som tidigare
- Det fanns vissa regler och inskränkningar för besökare

"Copyright Lantmäteriet 2009.
Ur GSD Översiktskartan
ärende 106-2004/188 T"

Karta över naturvårdsområdet Malingsbo-Kloten. Grön linje visar på områdets gräns.

När det gällde naturvårdsområdets gränser kom de att bli de samma som gällde för det interimistiska förordnandet. Den s.k. Högbykorridoren kom således att bli kvar enligt önskemålen från Fagersta kommun.

Föreskrifterna för markägare och andra sakägare består av fem olika tillståndsplikter vilket innebär att vissa åtgärder inte får utföras utan länsstyrelsens tillstånd och att eventuella ersättningsfrågor regleras först efter avslag på ansökan. För de s.k. särskyddsområdena, som tillsammans utgör ca 2 % av arealen, infördes ett antal samrådsskyldigheter utöver dem som generellt gällde enligt naturvårdslagen. Dessa samrådsskyldigheter gav länsstyrelserna tid att ta upp förhandlingar, eller lägga tillfälliga förbud, i de fall ett det uppstod hot mot naturvärdena i något av dessa områden. På så vis kunde man tillfälligt förhindra att ett område skadades innan frågan om eventuell naturreservatsbildning var avgjord.

Föreskrifterna för allmänheten var de normala för naturreservat med karaktär av friluftslivsområden. Värt att notera är att de inskränkningar som gjordes i tid och plats för husvagnsuppställning ska ses mot den service som erbjöds i form av ett 20-tal fria lägerplatser med tillsammans ca 250 uppställningsplatser. Regleringen av skoter- och motorbåtstrafik syftade till att behålla ett så tyst område som möjligt.

När det gällde föreskrifterna om förvaltning var det naturligt att Domänverket skulle utses till naturvårdsförvaltare. Uppdraget handlade ju till största delen om att sköta alla de anläggningar för friluftslivets behov som Domänverket byggt upp under ca 20 år, samt att bedriva landskapsvård kring odlingsmarker och anläggningar. Undantaget var delen närmast Högbyns friluftsområde som förvaltades av Fagersta kommun. Föreskrifterna innebar också inrättande av ett särskilt skötselråd som

Domänverket skulle samråda med. Det rådet fick också en fastställd instruktion och i förvaltningsföreskrifterna beslutades att förslaget till skötselplanen fastställdes och att planen skulle omprövas senast efter 10 år.

9. Skötselplaner och kostnadsfördelning 1981

Förslaget till skötselplan utarbetades och diskuterades i den lilla arbetsgruppen. Utöver mer generella delar med bl.a. målbeskrivningar innehöll planen förteckningar över landskapsvårdsobjekt och kulturminnen, samt befintliga och föreslagna anläggningar för friluftslivet. För landskapsvårdsobjekten fanns detaljkartor medan det för de 47 kulturminnena och de sammanlagt 58 befintliga och 22 föreslagna anläggningarna för friluftslivet inte fanns några ritningar, kartor eller beskrivningar. För alla objekten fanns däremot beräkningar av kostnaderna för årlig skötsel och i förekommande fall för upprustning eller istandsättning för samtliga objekt.

I kostnads kalkylerna användes olika dagsverkskostnader för Domänverkets egna anställda. Dessutom beräknades kostnaderna för Domänverkets AMS-dagsverken och VTP-dagsverken (vapenfria värnpliktiga). I kostnads kalkylerna gjordes en fördelning mellan ett ”skötselanslag”, ett VTP-anslag och ett AMS-anslag. I princip fördelades kostnaderna så att den årliga skötseln helt låg på skötselanslaget och på VTP-anslaget. AMS-insatsen, som var mest osäker och varierade mellan åren, fick svara för istandsättningen av nya objekt. Totalt beräknades de årliga kostnaderna till 856 000 kr varav skötselanslaget skulle stå för 375 000 kr och VTP-anslaget för resterande belopp. Slutsatsen av skötselplanens ekonomiska del var att det fordrades ett årligt skötselanslag på 375 000 kr för att klara de årliga skötselkostnaderna inom naturvårdsområdet. Skötselanslaget skulle stå till Domänverkets förfogande i deras egenskap av förvaltare. Dessutom fanns ett undantag, nämligen att ett mindre belopp skulle överföras till Fagersta kommun som förvaltade Högbyområdet. Vidare blev den fortsatta utbyggnaden av nya anläggningar beroende av tillgången på beredskapsmedel.

Den lilla arbetsgruppens förslag var att skötselanslaget skulle fördelas lika mellan Naturvårdsverket, Domänverket och Stiftelsen Fritidsland Bergslagen. Stiftelsen Fritidsland Bergslagen bildades efter det att Trelänsutredningen slutfört sitt arbete och upplösts 1977. I stiftelsen ingick förutom de tidigare huvudmännen i utredningen även Ludvika och Norbergs kommuner, samt de tre landstingen. Stiftelse hade övertagit rollen som samrådspartner till länsstyrelserna, Naturvårdsverket och Domänverket i fråga om Malingsbo-Klotenområdet och dess skötsel. Detta förslag till lösning hade efterhand växt fram under lilla gruppens arbete och förankrats hos de berörda parterna. Lösningen byggde på följande tre förutsättningar: (1) Naturvårdsverket hade särskilda medel för vård av formellt skyddade områden och dessa kunde användas såväl för biotopvård som för anläggningar för besökare, (2) kommunerna, och i någon mån landstingen i stiftelsen, hade fördelar av en hög besöksfrekvens på de kommersiella anläggningarna, samt att besökarna blev väl mottagna ute i naturen och gärna återvände, och (3) Domänverket hade sedan ca 20 år tagit ett socialt markägaransvar och ställt i ordning ett mycket stort antal avgiftsfria anordningar för besökare. Domänverket hade därför ett fortsatt ansvar för skötseln av dessa anordningar.

De avgiftsbelagda anläggningarna och verksamheterna, såsom pensionat, uthyrningsstugor, campingplatser och fritidsfiske fanns med och beskrevs i skötselplanen. Men dessa ingick inte i kostnadsberäkningarna och belastade därmed inte på något sätt skötselbudgeten.

10. Skötsel, utveckling och finansiering av naturvårdsområdet 1982 – 98

Sedan naturvårdsområdet väl bildats fortsatte Domänverket skötseln av områdets besöksanläggningar och landskapsvårdsobjekt. Det särskilda skötselrådet hade varje år genomgångar då Domänverket redovisade vad som gjorts och vad det kostat. Då

lämnades också förslag till budget för kommande år. Satsningar i nya anläggningar enligt skötselplanen diskuterades och prioriterades mot bakgrund av vilka AMS-insatser som kunde förväntas. Vissa neddragningar av servicen för friluftslivet, främst skoterspårning av skidleder, föreslogs och godkändes liksom överföring av några lägerplatser till avgiftsbelagda husvagnsuppställningsplatser.

Skötselanslag på 375 000 kr, som den första överenskommelsen om kostnadsfördelning omfattade, var inte indexreglerad. De kostnadsuppräknningar som senare skett har bara delvis följt den allmänna kostnadsutvecklingen. År 1994, efter 12 år, hade det belopp som skulle delas med Naturvårdsverket, Stiftelsen Fritidsland Bergslagen, och Domänverket höjts från 375 000 till 675 000 kr. De ekonomiska redovisningar som gjordes till skötselrådet visade att Domänverket flertalet år sköt till betydligt större belopp än vad man åtagit sig för att få skötlekonomin att gå ihop.

Under den här perioden skedde många försök att gå ifrån överenskommelsen om delade skötselkostnader av såväl Stiftelsen Fritidsland Bergslagen som såväl Naturvårdsverket och länsstyrelserna, genom vilka medlen från Naturvårdsverket gick. Dessa utbrytningsförsök uppkom vanligen när nya handläggare, som inte kände till områdets bakgrund, började arbeta med naturvårdsområdet. Utbrytningsförsöken uppkom också på grund av den gamla vanliga missuppfattningen att "Malingsbo-Klotenområdet framförallt är ett fritidsfiskeprojekt som Domänverket tjänar stora pengar på och därför själva ska ta alla kostnader för".

Utöver den småskaliga utbyggnad av anläggningar och landskapsvårdsområden som skedde enligt skötselplanen under år med goda "AMS-förutsättningar" har följande större förändringar inträffat under åren 1982 – 98:

- Stora Bäckens camping har byggts ut i flera omgångar bl.a. med 10 större campingstugor.
- Antalet uthyrningsstugor ute i området har minskat därför att de gamla torpen har hyrts ut till privatpersoner eller sålts.
- En helt ny stugby har byggts intill Klotens samhälle och invigdes hösten 1991. Den byggdes och ägdes av tre fackliga organisationer men har senare med nya ägare kommit att fungera som en vanlig stugby. Den består av 20 stugor med sammanlagt mer än 120 bäddar och är det största tillskottet för boende som har tillkommit sedan naturvårdsområdet började diskuteras.
- Fritidsfisket i området har omorganiserats och utgör nu "Kronofiske Malingsbo-Kloten" som marknadsförts hårt och har ökat antalet besökare.
- År 1991 upphörde Stiftelsen Fritidsland Bergslagen och kommunerna fick mer direkt ta över sin andel av kostnadsfördelningen.
- År 1992 upphörde förläggningen för vapenfria värnpliktiga som under många år tillfört området billig arbetskraft.
- I samband med att Domänverket bolagiserades 1992 erbjöds länsstyrelserna att utan ersättning bilda naturreservat av vissa domänreservat. År 1996 bildades tack vare detta fyra nya reservat inom sarskyddsområdena.

Med början 1992 infördes i och med lantbrukspolitiken helt nya stöd för biologisk mångfald i jordbrukslandskapet. Dessa stöd fick dock inte användas inom formellt

skyddade områden. År 1996 ersattes dessa stöd av EU's miljöstöd och nu kunde man söka stöd även för objekt som låg inom skyddade områden. För att gynna landskapsvärden inom naturvårdsområdet inbjöd skötselrådet alla som drev någon form av jordbruk inom området till en kurs i att ansöka och ta del av dessa miljöstöd.

Värt att notera är att under perioden uppstod inte någon gång ett sådant hot mot naturvärdena i särskildsomsrådena att bildande av naturreservat behövde utredas. Ganska snart efter att naturvårdsområdet bildats kom många av beslutets föreskrifter om tillstånds- och samrådsplikter att förlora sin betydelse genom att naturvårdens positioner flyttades fram genom lagändringar. Föreskrifterna för allmänheten är dock fortfarande aktuella och hjälper till så att området kan ta emot stora mängder besökare utan direkta problem. När det gäller skoter- och motorbåtstrafiken blev föreskrifterna hårdare än tänkt eftersom några leder eller särskilda områden ännu inte anvisats.

11. Miljöbalken införs – naturvårdsområdet blir naturreservat

Naturvårdslagens regelsystem flyttas in som en del av den nya miljöbalken genom riksdagsbeslut 1998. I samband med detta ändras en del av innehållet i naturvårdslagen. Bl.a. avskaffas skyddsformen "naturvårdsområde". Befintliga naturvårdsområden skall efter miljöbalkens ikraftträdande 1 jan 1999 anses vara naturreservat men kan få behålla benämningen naturvårdsområde tills vidare i foldrar och på informationstavlor och vägvisningsskyltar.

Förutsättningarna när naturvårdsområdet Malingsbo-Kloten, och alla andra naturvårdsområden, bildades var att pågående markanvändning inte avsevärt fick försvåras. Därför innehöll föreskrifterna i denna del enbart tillstånds- och samrådsplikter. Detta är anledningen till att vi nu har ett mycket stort naturreservat som inte till någon del reglerar markanvändningen på det sätt som naturreservat normalt gör. Detta kan upplevas som olyckligt, vilseledande och kan undergräva förtroendet för naturreservat som skyddsform. Särskilt gäller detta när det som i Örebro läns del av Malingsbo-Kloten finns ett formellt skyddat område som är större än summan av arealen av alla de andra naturreservaten och nationalparkerna tillsammans. Det bör dock återigen poängteras att föreskrifterna som reglerar allmänheten uppträdande inom Malingsbo-Klotenområdet fortfarande är aktuella.

Med början år 1999 tog länsarkitekterna och kommunerna initiativ till "En översyn av planeringsunderlaget och riksintresset enligt 4 kap miljöbalken" (f.d. primära rekreatiomsområdet). Översynen avslutades med en rapport i slutet av år 2002. I rapporten omnämns naturvårdsområdet/naturreservatet, men dess framtida ställning behandlades inte i förslagsdelen. Efter dessa diskussioner lever naturvårdsområdet/naturreservatet vidare under ibland uppblossande diskussioner men utan förändringar eller skarpa förslag till år 2008. Då tar länsstyrelserna tillsammans initiativ till att göra en utredning om det framtida behovet av skydd för Malingsbo-Klotenområdet enligt miljöbalken.

12. Naturreservatet – skötsel, utveckling och finansiering 1999 – 2008

Förvaltningen av området har fortsatt utan att påverkas av den formella ändringen av skyddsform. Kontakterna mellan samrådsgruppen och förvaltaren, först AssiDomän AB, senare Sveaskog AB, har efter hand dock glesnat allt mer. Detta har inneburit att förvaltaren har fått sköta området alltmer på egen hand. Formella kontakter med länsstyrelserna i tillstånds- och samrådsfrågor enligt besluten om naturvårdsområdet har också efter hand glesnat allt mer. Kostnadsfördelningen fortsatte att fungera som tidigare, men kommuner och landsting har en efter en lämnat samarbetet. Till slut återstod bara Lindesbergs, Smedjebackens och Skinnskattebergs kommuner som tillsammans stod för drygt hälften av den överenskomna tredjedelen.

Det sista avtalet om kostnadsfördelningen löpte åren 2002 – 04. Därefter tog ingen av parterna initiativ till att upprätta ett nytt skriftligt avtal, inte ens Sveaskog som borde ha störst intresse av en fortsättning. Från och med 2005 utbetalas inget från kommunerna. Från 2005 och fram till och med 2008 har det funnits årliga överenskommelser om att betala ut skötselmedel från Naturvårdsverket till Sveaskog, via Länsstyrelsen i Dalarnas län. På uppdrag av Sveaskog AB gjorde jag i februari en enklare sammanställning om bakgrunden till naturvårdsområdet/naturreservatet. I samband med denna gav Sveaskogs representanter klart uttryck för ett önskemål om att skyddet av området borde finnas kvar i någon form.

13. Reservatsbildning och ekopark inom naturreservatet Malingsbo-Kloten

Under årens lopp har ett antal naturreservat bildats inom det ”stora naturreservatet”. I samband med att Domänverket bolagiserades 1992 erbjöds länsstyrelserna att utan ersättning bilda naturreservat av vissa domänreservat. År 1996 bildades tack vare detta fem nya naturreservat inom de s.k. särskilda skyddsområdena (ett i Örebro län, ett i Västmanlands län och tre i Dalarnas län). Domänreservaten var relativt små i storlek och varierade mellan 3 och 50 ha. I Örebro län har därefter ytterligare tre naturreservat bildats (Lilla Korslånngen, Långa tjänarna och Södra Sandsjöåsen) och i Västmanland bildades naturreservatet Passboberget som delvis ligger inom det gamla naturvårdsområdet. Den sammanlagda ytan av ”nya” naturreservat uppgår nu till 674 ha.

År 2006 invigde Sveaskog ekoparken Malingsbo. Det innebar att bolaget internt skyddade ett område som omfattar ca 2 400 ha varav ca 2 100 ha är produktiv skogsmark. Ekoparken omfattar delar av Dalarnas och Västmanlands län och ligger helt inom det gamla naturvårdsområdet. Ekoparken omfattar bl.a. delar av två av de största särskyddsområdena som därmed tills vidare får ett starkt skydd. Enligt skötselplanen för ekoparken kommer naturvård att prioriteras före skogsproduktion. De avverkningar som skall utföras kommer till stor del att syfta till att öka andelen lövträd och därmed på sikt öka området naturvärden.

14. Sammanfattning av 26 år med naturvårdsområdet/naturreservatet

Om naturvårdsområdet/naturreservatet i stort.

- Inga privata byggnadsprojekt har kommit till stånd men ett sådant projekt har avvisats i tidigt skede.
- De flesta serviceanläggningar för friluftslivet finns kvar i funktion och en del nya har tillkommit.
- Vård av landskap och kulturminnen har utförts men inte i den omfattning som planerats.
- Flera av de större arrendjordbruken är fortfarande i drift och många mindre jordbruk har åter kommit i någon form av jordbruksdrift efter försäljning till enskilda.
- Ett storskaligt skogsbruk har bedrivits och bedrivs inom området med de ökande krav på naturvårdshänsyn som lagarna ställer och den längre gående egna policy som förvaltaren av den statliga marken, för närvarande Sveaskog AB, har.
- Många uppgifter tyder på att såväl ortsbefolkningen som turistföretagare och gäster uppskattar naturvårdsområdet/naturreservatet och dess besöksservice och föreskrifter.
- Eftersom några undersökningar eller kvalificerade bedömningar av antalet besökare inte gjorts sedan naturvårdsområdet bildades är det vanskligt att säga något om hur totalantalet besökare utvecklats sedan dess.
- Trots att Malingsbo-Kloten är ett järnets och skogens kulturlandskap har det ända sedan ”Kronans fritidsskogar” startade för 40 år sedan omtalats som ett ”vildmarksområde”. Sedan millenniumskiftet har det begreppet fått lite mer fog för sig sedan först lodjuren stabiliserat sig, enstaka björnar rört sig i området, och nu senast en vargfamilj med för yngning tagit revir där.

Särskyddsområden och strikt skyddade naturområden:

- Bevakningen av naturvärdena i de s.k. särskyddsområdena har inte vid något tillfälle gett upphov till förhandlingar om intrångsättning och strikt skydd.
- Av andra skäl har hela eller delar av fyra särskyddsområden skyddats som strikta naturreservat.
- Delar av två av de största särskyddsområdena är tills vidare skyddade genom att de ingår i Ekopark Malingsbo.

- Totalt har nio områden med ca 650 ha fått strikt skydd som naturreservat och 2 400 ha har fått det skydd som Ekoparken medför.

Kommersiell verksamhet:

Någon sammanställning av antalet besöksdagar och gästnätter i den kommersiella verksamheten har inte påträffats. En sökning, framförallt via Internet, över den kommersiella verksamheten inom Malingsbo-Kloten visar att:

- Fritidsfisket har genom ”Kronofiske Malingsbo-Kloten” utvecklats och starkt ökat antalet besökare. Detta har kunnat ske utan att i större utsträckning komma i konflikt med naturvårdsintresset.
- Malingsbo Camping har byggts ut i flera etapper och sålts till en privat intressent.
- Klotens fritidsby har tillkommit med 20 stugor och minst 120 bäddar samt konferensverksamhet.
- Antalet uthyrningsstugor ute i området har minskat och ett av de två pensionaten har stängt vilket minskat bäddantalet i området.
- Minst tre naturturismföretag har etablerat sig inom området bl.a. Klotens lägerskola.
- Alla kommersiella verksamheter använder ”naturreservatet” i sin marknadsföring.

Länsstyrelsen Örebro län